

HALINA RUSEK

Wydział Nauk o Edukacji i Etnologii, Uniwersytet Śląski, Filia w Cieszynie

E-MAIL: halina.rusek@us.edu.pl

Edukacja regionalna a przemiany społeczności przemysłowych – tworzenie tradycji jako wyzwanie edukacyjne – na przykładzie Zagłębia Dąbrowskiego

W wielu regionach Europy trwa proces odtwarzania lub rekonstruowania tożsamości regionalnej, zwłaszcza tam, gdzie dochodzi do radykalnych zmian społeczno-kulturowych i ekonomicznych, a szczególnie restrukturyzacji gospodarczej, która zawsze należała i należy do czynników najsilniej naruszających stan stabilizacji takich jednostek jak region, miasto, a czasem także państwo. Takim regionem w naszym kraju jest województwo śląskie, a w tym jeden z jego subregionów – Zagłębie Dąbrowskie, które w niniejszym opracowaniu posłuży jako przykład ilustrujący omawiane zjawisko. Opierając się na przykładzie ziemi zagłębiowskiej rozwinięty zostanie tytuł niniejszego przyczynku oraz wskazane zostaną dylematy, z jakimi boryka się edukacja regionalna w kontekście nieustannie toczących się w tym i podobnych regionach, przemian ekonomicznych i społeczno-kulturowych.

Spośród zawierającego wiele pozycji zestawu uwarunkowań wskazanych wyżej procesów kilka ich kategorii wydaje się mieć szczególnie dużą siłę oddziaływania. Można je ująć następująco:

- a. Umacnianie się idei i programu regionalizmu związanego z wizją przyszłej Europy jako kontynentu małych ojczyzn. Wizji opartej na działaniach na rzecz lokalności, poszanowania różnorodności w kulturze, poszanowania własnych korzeni. W latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku w Polsce i innych krajach Europy Środkowo-Wschodniej rozpoczął się proces rewindykacji regionalnych, mający swoje źródło w procesach o podobnym profilu zachodzących w państwach Europy Zachodniej i Ameryce Północnej na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku. Procesy te wiązały się z wielkim zrywem kontrkulturowym młodego pokolenia Europejczyków i Ame-

rykanów i, jak twierdzą badacze, zaistniała wówczas pierwszą falą etniczną. W Polsce swoboda wypowiedzi i możliwość pełnego wyrażania swojej odrębności kulturowej zaistniały dopiero na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, co spowodowało, że procesy, o których mowa mają w naszym kraju dosyć krótką historię.

- b. Przemiany ustrojowe zapoczątkowane w 1989 roku w Europie Środkowej, które po latach odgórnego ujednoczenia kulturowego, wyzwoliły proces odzyskiwania podmiotowości w krajach tego regionu, czego elementem stało się poszukiwanie przez członków różnych grup i społeczności, w tym regionalnych, wyrazu swojej odrębności. Proces wyrażania rewindykacji regionalnych przebiegał w tych krajach dosyć podobnie, przybierając często postać konfliktu pomiędzy kulturami regionalnymi a dominującymi przez dziesięciolecia kulturami nazywanymi ogólnonarodowymi [Wódz, 2009].
- c. Wprowadzenie liberalnej demokracji w państwach Europy Środkowo-Wschodniej, co spowodowało ożywienie w sferze ruchów regionalnych. Grupy etniczne czy regionalne mogły się teraz organizować i otwarcie występować z postulatami dotyczącymi zachowania ich kultury. Ponadto w liberalnej polityce gospodarczej pojawiły się postulaty „kreatywności” i wykorzystywania „potencjałów endogennych”. Regionalne jednostki musiały teraz same dbać o siebie, konkurując między sobą o dotacje. Pojawiło się marketingowe ujęcie tych potencjałów – regionalna kultura staje się zasobem w sensie gospodarczym, co oznacza, że musi być różna od kultury regionów sąsiednich, musi dysponować gamą „produktów regionalnych”. Przykładem są polskie województwa wynajdujące „na siłę” swoje tradycyjne – często tylko z nazwy – zasoby [Cymborski, 2009]. Odwoływanie się do regionalnych tradycji i „ratowanie” tych jej elementów, które są jeszcze żywe, to właśnie proces „wynajdywania” tradycji.

W niektórych państwach napięcia dotyczyły relacji pomiędzy kulturami regionalnymi – tak jest w województwie śląskim, gdzie nowe wymiary przybrał odwieczny konflikt czy też rodzaj rywalizacji pomiędzy Górnym Śląskiem i Zagłębiem Dąbrowskim, jednym z największych subregionów w województwie. Wyrazista tożsamość śląska stała się podstawą żądań politycznych w postaci starań o uzyskanie autonomii

województwa, uznania narodu, potem narodowości śląskiej i gwary śląskiej jako języka mniejszościowego.

- d. Te same przemiany wiązały się z urynkowaniem gospodarki w krajach Europy Środkowej, także w Polsce, w wyniku czego doszło do restrukturyzacji gospodarki w całym kraju, a szczególnie w regionach przemysłowych, także w województwie śląskim. Procesy te szczególnie dotkliwe okazały się dla Zagłębia Dąbrowskiego, które obecnie znajduje się w okresie przejściowym od regionu przemysłowego do poprzemysłowego. W tym niegdyś górniczo-hutniczym regionie nie działa już ani jedna kopalnia węgla kamiennego (ostatnią zamknięto w 2016 roku), a przemysł hutniczy pozostał w szczątkowej postaci.

Opisanym zjawiskom i procesom towarzyszy proces przemiany tożsamości mieszkańców całego województwa śląskiego i jego subregionów, a przede wszystkim tych dawniej przemysłowych: Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego. Proces ten dotyczy zarówno tożsamości indywidualnej jak i społecznej, w tym regionalnej. Zgodnie z niejedną definicją tożsamość regionalna to szczególny przypadek tożsamości społecznej i kulturowej jednocześnie, opartej na tradycji regionalnej odnoszonej do wyraźnie zdefiniowanego regionu i jego cech społecznych, kulturowych, gospodarczych, nawet topograficznych, wyróżniających go spośród innych regionów [Szczepański, 1999: 7]. Często mówi się o dwóch aspektach tak rozumianej tożsamości: obiektywnym i subiektywnym. Obiektywny oznacza wszystkie te elementy poczucia tożsamości, które dają się przedstawić w formie zewnętrznej, w formie wytworów, które już usamodzielniały swój byt społeczny, odebrały się od twórców.

Aspekt subiektywny natomiast obejmuje elementy świadomości społecznej, które nie zdołały się zobiektywizować, mają charakter nietrwały, jak na przykład reakcje społeczne na pojawienie się problemów wyraźnie dotyczących region czy jego mieszkańców [Wódcz, 1991: 37]. Najbardziej ogólna definicja terminu „tożsamość regionalna” określa ją jako specyficzną formę tożsamości społecznej tworzonej na podstawie odwołań do określonego terytorium i jego istotnych cech [Nikitorowicz, 2009: 518].

Wśród wielu kontekstów, w których należy umieścić refleksje o regionie i jego tożsamości kilka wydaje się szczególnie znaczących. Pierwszy z nich to przestrzeń – nie można mówić o regionie i jego tożsamości bez odniesienia się do przestrzeni – niesie ona szereg identyfikatorów regionalnego cha-

rakteru danej zbiorowości. Chodzi tu o przestrzeń społeczną czyli funkcjonującą w świadomości mieszkańców, związaną z szeregiem znaczeń, jakie niesie za sobą dla ludzi. Na bazie tych znaczeń dochodzi do emocjonalnego powiązania ludzi wewnątrz zbiorowości tworzącej region. Przestrzeń uczestniczy ponadto w formowaniu znaczeń naszych codziennych zachowań, kojarzy się zwykle z pewnymi obrazami, jakie wytwarzają się w społecznej świadomości w wyniku doświadczeń jednostek i całej zbiorowości żyjącej w tej przestrzeni. Niektóre grupy budują swoją tożsamość na podstawie tych obrazów przestrzeni regionu wytwarzanych kiedyś i przekazywanych z pokolenia na pokolenie [Nikitorowicz, 2009: 41].

Opisana wyżej rola przestrzeni w formowaniu się tożsamości regionalnej nie odnosi się do Zagłębia Dąbrowskiego. Od początku dziejów tego regionu toczy się dyskusja o granicach regionu, a stanowiska w niej wyrażane nadal są rozbieżne. Podsumowanie tej dyskusji pozwala przyjąć, że granice Zagłębia Dąbrowskiego określane są na dwa sposoby: według węższego ujęcia region tworzą miasta: Sosnowiec – jego największe miasto i nieformalna stolica, Dąbrowa Górnicza, Będzin, Czeladź, Wojkowice. Według drugiego, szerszego ujęcia, Zagłębie tworzą miasta i powiaty: Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza, powiat będziński, zawierciański, myszkowski i olkuski oraz gmina Ożarówice w powiecie tarnogórskim. Szersze ujęcie, do którego przychyła się większość badaczy, opiera się na historycznych przesłankach wyartykułowanych już w 1939 roku w *Przewodniku po Zagłębiu Dąbrowskim* [Kondracki, 1991: 1–3,7]. Czyż zatem region niemający wyraźnych granic może mieć wyraźną tożsamość?

Dla poczucia utożsamiania się z regionem liczy się także obraz regionu w oczach innych – konieczne jest wytworzenie się w zbiorowości narodowej przekonania o zasadności wyodrębnienia regionu, o jego specyfice, odrębności [Wódz, 1991: 44]. W socjologicznym ujęciu Wojciecha Świątkiewicza, nawiązującym do koncepcji dziedzictwa kulturowego Stanisława Ossowskiego, regionalna tożsamość kulturowa określa region jako dające się wyodrębnić środowisko społeczno-kulturowe, które wyrasta ze świadomego orientowania się ludzi na wartości regionu decydujące o jego swoistości i odrębności oraz wyraża się w emocjonalnym odniesieniu do tych wartości [Świątkiewicz, 1991: 16–17]. Także w innym stanowisku – Jerzego Nikitorowicza – znajdziemy odwołania do Ossowskiego: tożsamość kulturowa społeczeństwa jest wynikiem zachowania dziedzictwa przodków, kultywowania podstawowych wartości. Tożsamość można określić jako spotkanie

teraźniejszości z przeszłością i antycypowaną przyszłością. Według tego autora źródeł tożsamości można upatrywać w koncepcji interakcjonizmu: świadomość tożsamości kulturowej jest wynikiem kontaktu z inną grupą, sposobem określania samego siebie poprzez przynależność do różnych grup społecznych. O odrębności można mówić wówczas, gdy członkowie danej grupy siebie uważają za odrębnych i za takich uważani są przez innych (odrębność może dotyczyć języka, religii, obyczajów, genealogii historycznej, cech antropologicznych, trybu życia, terytorium, cech osobowościowych).

Tożsamość kulturową traktuję jako wynik dziedzictwa przeszłości, komunikowania wewnętrznego i zewnętrznego, poszukiwania sensu egzystencji, przeżywania konfliktów. Z jednej strony osiadłość regionalna, zakorzenienie, czynniki ekologiczno-geograficzne, połączone z dziedzictwem kulturowym ojców, stają się częścią natury i rzutują na świadomą część osobowości, z drugiej strony pełnione role społeczne oddziałują na nią [Nikitorowicz, 1995: 71].

Dla Leona Dyczewskiego kryteria tożsamości kulturowej w wymiarze regionalnym to świadomość „posiadania” wielu elementów kultury wytworzonych w regionie, uznawanie ich za własne i cenne, posiadanie świadomości ich znaczenia, powiązania emocjonalne z poszczególnymi wartościami kultury, troska o nie i ich kultywowanie, ochota demonstrowania ich Innym i rozmowy o nich [Dyczewski, 1999: 196].

Tożsamość regionalna takiego regionu, jak administracyjnie wyodrębnione województwo śląskie, przechodzi w ostatnich dekadach głębokie przeobrażenia, które są reakcją na zachodzące przemiany polityczne, ekonomiczne, społeczne i kulturowe, wywołane procesami ogólnie nazywanymi transformacyjnymi z przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku. Przemiany te zmieniły całkowicie lub prawie całkowicie rys gospodarczy, społeczny i kulturowy regionu. Skutki restrukturyzacji przemysłu okazały się dotkliwe i bolesne. Proces ten dotknął przede wszystkim przemysł ciężki i wydobywczy, w wyniku czego spadała szybko produkcja w tradycyjnych, stanowiących o specyfice województwa, gałęziach przemysłu. Nastąpiła redukcja miejsc pracy w górnictwie, zamykano kopalnie i huty i choć rosło zatrudnienie w handlu i usługach, nie zapobiegło to wzrostowi bezrobocia. Obecnie nadal trwa proces przechodzenia od gospodarki opartej na tradycyjnym przemyśle ciężkim do gospodarki opartej na przemyśle nowoczesnym i usługach. Przejście do gospodarki rynkowej, związane z przekształceniami własnościowymi, w tym prywatyzacją

przedsiębiorstw państwowych oraz napływem obcego kapitału, okazał się szczególnie trudny dla Zagłębia Dąbrowskiego. W regionie tym zamknięto wszystkie, mocno wyeksploatowane kopalnie, restrukturyzowano przestarzałe technologicznie huty i powiązane z nimi zakłady przetwórcze, a także tradycyjnie obecny w tym regionie przemysł włókienniczy. W największych miastach Zagłębia Dąbrowskiego, będących ciągle ważnymi ośrodkami przemysłowymi, następuje proces ewolucji struktury przemysłu. Miasta te zmieniają się z monofunkcyjnych ośrodków górniczo-hutniczych w wielogałęziowe ośrodki przemysłowe [Tkocz, 2010: 4–7].

Zagłębie Dąbrowskie można zaliczyć do regionów „młodych”, powstałych wskutek zaistnienia sprzyjających ku temu okoliczności, będących wypadkową różnorodnych wpływów kulturowych, społecznych, ekonomicznych i politycznych. Do takich okoliczności należy proces uprzemysłowienia, rozpoczęty na ziemiach polskich pod koniec XVIII wieku. Często o takich jak Zagłębie regionach mówi się, że nie mają wyrazistej tradycji, odrębnej kultury i przeszłości godnej uwagi. Ziemia zagłębiowska ma oczywiście swoje tradycje kulturowe godne odnotowania, ale w tym zakresie nie może konkurować ze swoim tak kulturowo wyrazistym sąsiadem – Śląskiem. Zainteresowanie tożsamością śląską jest dzisiaj duże, tożsamością zagłębiowską jest zdecydowanie mniejsze, co ma wielorakie uwarunkowania. Zagłębiowski region przemysłowy kształtował się dopiero od przełomu XVIII i XIX wieku, kiedy na tym typowo rolniczym obszarze odkryto rudy cynku, żelaza, a głównie węgla kamiennego. Rozwój przemysłu w postaci hut, cegielni, kopalń i innych zakładów przyspieszyła budowa w połowie XIX wieku linii kolejowej, a przede wszystkim jednej z odnóg Kolei Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej. Nastąpił wówczas szybki napływ kapitału niemieckiego, francuskiego, belgijskiego, austriackiego i rosyjskiego. Teren nie miał do połowy XIX wieku oficjalnej nazwy, dopiero w latach pięćdziesiątych tego wieku pojawił się termin „Zagłębie” i oficjalnie brzmiąca nazwa: Zagłębie Węglowe w Królestwie Polskim.

Zagłębie to region od zawsze usytuowany na pograniczu: niegdyś administracyjnym, narodowym i etnicznym w dobie zaborów, czy jak obecnie kulturowym – zagłębiowsko-śląskim. Tak jak w przypadku innych regionów o podobnym do Zagłębia Dąbrowskiego profilu, podłożem powstania specyficznego zróżnicowania kulturowego był przemysł, niejednokrotnie najważniejszy czynnik wyznaczający kształt wszystkich segmentów kultury – materialnej, społecznej i symbolicznej. Miasta Zagłębia Dąbrowskiego

od końca XIX wieku stawały się różnobarwną mozaiką narodowościową, a więc także kulturową, w tym religijną. Tworzyli ją Polacy, Żydzi, Niemcy, Rosjanie, Francuzi i mniejsze grupy przedstawiciele innych narodowości. Obok katolików obecni byli protestanci, a wśród nich najliczniejsi luteranie, także prawosławni, wyznawcy judaizmu, a nawet mahometanie. Dziś daje się zaobserwować jedynie pozostałości tej bogatej mozaiki religijnej, której zanikanie następowało wraz ze zmianami struktury etnicznej Zagłębia, odpływem cudzoziemców w dobie kształtowania się od nowa państwa polskiego po 1914 roku.

Na pytanie, jakie skojarzenia wiążą się z Zagłębiem Dąbrowskim, zapewne najczęstszą odpowiedzią przypadkowych rozmówców byłby przemysłowy charakter i lewicowość tego regionu – historycznie uwarunkowana i do dzisiaj kontynuowana. W latach siedemdziesiątych ubiegłego wieku, mówiło się o dominacji zagłębiaków w życiu politycznym regionu i kraju, czego wyrazem miały być kariery takich znaczących polityków komunistycznych jak Edward Gierek, który do władz krajowych pociągnął za sobą także innych działaczy politycznych z Zagłębia. Do dzisiaj przetrwała pamięć o Gierku jako kreatorze nowoczesnego i dostatniego Zagłębia. Także w Polsce demokratycznej, Zagłębie Dąbrowskie pozostało „czerwone”. Potwierdzeniem tego faktu są wyniki badań prowadzonych od lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku na temat poglądów politycznych i preferencji wyborczych mieszkańców Zagłębia. Badania potwierdzają lewicowość ich poglądów [Bielecki, 2011: 119–131]¹, co pozwoliło mediom uznać największe miasto regionu, Sosnowiec, za „matecznik” lewicy. Dopiero w 2014 roku, w wyniku wyborów do samorządu regionalnego, oraz wyborów do parlamentu jesienią 2015 roku odwołano tę opinię – po raz pierwszy od 1994 roku w mieście i w całym regionie nie zwyciężyła lewica – władza przeszła w ręce ugrupowań prawicowych.

Lewicowość mieszkańców Zagłębia okazała się ważnym argumentem w dyskursie regionalnym. Podobnie jak w innych krajach naszego regionu Europy, także w Polsce w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, dyskurs regionalny szybko przemienił się z kulturowego w polityczny, co oznaczało, że od wyrazu odmienności kulturowej przechodzono do wyrazu realizacji interesów regionalnych poprzez reprezentację polityczną [Wódz,

---

¹ Zob. także: *Wokół Zagłębia Dąbrowskiego (panel dyskusyjny)*, (w:) *I Kongres Kultury Zagłębia Dąbrowskiego. Zapis wystąpień i dyskusji*, Czeladź 2005.

Wódz, 2001: 21–22]. Podstawą rewindykacji regionalnych na Górnym Śląsku stało się dążenie do uznania odrębności narodowej Ślązaków, a także postulat powrotu do idei autonomii Śląska wyrażane w programach kilku znaczących organizacji (Związek Górnośląski w Katowicach, rozwiązany już Związek Górnoślązaków w Opolu i Ruch na rzecz Autonomii Śląska). W Zagłębiu dyskurs regionalny toczy się w kontekście partyjnych, lewicowych, preferencji jego mieszkańców.

Po szesnastu latach istnienia województwa rozgorzała dyskusja na temat tego, czy jego utworzenie sprzyja rozwojowi i integracji wszystkich, różniących się znacznie od siebie, subregionów. Odpowiedź ma najczęściej wydźwięk negatywny, czego najbardziej klarownym wskaźnikiem jest powstanie w czerwcu 2015 roku Porozumienia CBS, stowarzyszenia, utworzonego przez przedstawicieli ziemi bielsko-bialskiej, częstochowskiej oraz zagłębiowskiej. Celem jest wspólna praca na rzecz „nieśląskiej” części województwa śląskiego. Jest to także upominanie się o poszanowanie różnorodnych interesów w ramach województwa, traktowanie mieszkańców tych części nie jak obywatele drugiej kategorii, co zdaniem twórców stowarzyszenia ma miejsce i jest wkomponowane w zdominowanie dyskursu regionalnego przez Ślązaków i ich sprawy i interesy².

Jedną z podstaw procesu budowania tożsamości regionalnej – jej intencjonalnego wymiaru i kreowania się czyli wymiaru spontanicznego, jest tradycja. W przypadku tak młodych regionów jak Zagłębie Dąbrowskie, odwołania do tradycji bywają trudne i ograniczone. Ten region, podobnie jak wiele innych przemysłowych, powstał dzięki napływowi dużej liczby ludności z innych regionów, głównie z nieodległych wsi, poszukującej pracy w powstających ośrodkach przemysłowych. Migracja tej ludności, głównie z ubogich wsi i miasteczek małopolskich, oznaczała całkowitą zmianę typu społeczności, w której zamieszkała. Nowo powstające miasta miały jedną, podstawową cechę – w ich obrębie istniały wielkie ośrodki przemysłowe, a ich główną funkcją była produkcja przemysłowa. Napływająca ludność rolnicza zamieniała się w klasę robotniczą jako warstwę dominującą w tych ośrodkach. Proces ten prowadził do powstania zupełnie nowych struktur społecznych i charakterystycznej industrialnej kultury, przejawiającej się w określonym systemie moralno-obyczajowym, normach działania, jednorodnych

---

² Zob. www.bielsko.info [16.06.2015], Mówią „nie” marginalizacji regionów.

zwyczajach i formach zachowań, a także w sposobie i stylu życia [Bukowska-Floreńska, 1987; Odoj, 1998].

Do tworzących się miast, miasteczek i osad robotniczych trudno było przenieść tradycyjne, wiejskie wzory życia dawnej społeczności, jej tradycje często oparte na kulturze ludowej. Zmianowa, ściśle odmierzana w czasie praca w zakładach przemysłowych nie sprzyjała podtrzymywaniu dawnych więzi społecznych, nawet wtedy, kiedy sąsiadami stawali się mieszkańcy tej samej wsi. Otoczenie składało się niejednokrotnie tylko z „obcych”, którzy dopiero w długim procesie sąsiedztwa i wspólnych dziejów mogli stać się „swoimi”. Pojawiły się nowe dla przybyszów instytucje regulujące ich życie, a wśród nich zakład pracy, organizujący prawie w całości lokalne życie. Rodzi się zatem pytanie, jakie tradycje mogłyby w takim społeczno-kulturowym kontekście stać się bazą dla tożsamości regionalnej? Przez całe dziesięciolecie kwestia ta nie była przedmiotem dociekań badaczy, naukowców czy dziennikarzy. Zagłębienie pod tym względem było regionem słabo rozpoznawym, badawczo zaniedbanym. Dopiero w ostatnich dwóch dekadach nasiliła się dyskusja na temat tożsamości i odrębności kulturowej tego regionu, jego tradycji wynikających z autentycznej wielokulturowości (różnorodność etniczna i religijna, inteligencki charakter miast, znaczący wpływ ludności żydowskiej na profil gospodarczy, społeczny i kulturowy regionu), do dzisiaj dającej odkryć się w lokalnym życiu społeczno-kulturowym. Władze samorządowe, liczne organizacje non-profit, a także spora już grupa osób zasługujących na miano regionalistów podjęli trud poszukania w przeszłości Zagłębia Dąbrowskiego budulca tożsamości mieszkańców regionu.

Rozpoczął się proces odtwarzania tradycji, wybierania z niej tego, co ma znaczenie dla postawionych celów, często o zabarwieniu politycznym. Często towarzyszy temu wynajdywanie tradycji. Erich Hobsbawm mówi w odniesieniu do opisanych procesów o tradycji wynalezionej, oznaczającej „tradycje” rzeczywiście wymyślone, zbudowane od podstaw i oficjalnie wprowadzone w życie i takie, które powstają w jakimś krótkim czasie i szybko się utrwalają. Jest to tradycja będąca zespołem działań o charakterze rytualnym bądź symbolicznym, rządzonych przez jawnie bądź milcząco przyjęte reguły. Działania te mają wpajać ludziom pewne wartości i normy zachowania przez ciągłe repetycje, co sugeruje kontynuowanie przeszłości [Hobsbawm, 2008: 9–10]. Często związek tych tradycji z przeszłością jest sztucznie wytworzony. Wymyślanie tradycji częste jest tam, gdzie gwałtowna transformacja społeczna osłabia lub niszczy wzory społeczne, zgodnie z którymi

zaprojektowane zostały „dawne” tradycje. W trakcie transformacji powstają nowe wzory, do których wcześniejsze tradycje już się nie stosuje, lub już się przeżyły [Hobswam, 2008: 13].

Spośród różnych typów procesu wytwarzania tradycji, jeden szczególnie trafnie opisuje rzeczywistość prezentowanego regionu: wymyślone tradycje mają służyć wzmocnieniu poczucia przynależności oraz symbolizowania jedności wewnętrznej grup i wspólnot (rzeczywistych lub sztucznych) [Hobswam, 2004: 14]. W Zagłębiu Dąbrowskim, regionie uznawanym za ziemię bez przeszłości godnej szczególnej uwagi, bez tradycji kulturowych tak wyrazistych jak sąsiedzkiego Śląska i o rozmytej tożsamości, toczy się przy pomocy odtwarzania i tworzenia tradycji proces rewitalizacji i budowania tożsamości regionalnej. Można opisać go poprzez kilka wskaźników:

1. Jest wspierany przede wszystkim przez liderów wywodzących się z władz samorządowych, sprzyjających ruchowi regionalnemu, liderów z obszaru kultury i edukacji, słabiej obecny jest natomiast w świadomości mieszkańców.
2. Daje się zauważyć ożywienie dyskusji z zakresu regionalizmu, specyfiki regionalnej Zagłębia, jego tradycji i przeszłości godnej refleksji naukowej czy publicystycznej. Pojawiło się kilka inicjatyw naukowych podjętych przez pracowników regionalnych uczelni (na przykład Sesje Zagłębiowskie organizowane przez pracowników UŚ, każda zakończona publikacją, powstanie Instytutu Zagłębiowskiego przy Wyższej Szkole Humanitas w Sosnowcu, zajmującego się działalnością naukowo-badawczą i wydawniczą dotyczącą tematyki zagłębiowskiej. Instytut zrzesza naukowców i społeczników działających na rzecz umacniania tożsamości Zagłębia oraz propagowania wartości lokalnych i regionalnych).
3. Rozwija się w tym zakresie piśmiennictwo naukowe (monografie, pisma na przykład „Nowe Zagłębie”) i popularno-naukowe, także gazety (bezpłatna „Twoje Zagłębie ”), powstają fora internetowe (na przykład Forum dla Zagłębia Dąbrowskiego).
4. Działają regionalne stowarzyszenia i inne organizacje³ obejmujące swoim działaniem cały region, poszczególne miasta zagłębiowskie czy ich dzielnice.

---

³ Na przykład Stowarzyszenia zarejestrowane w Sosnowcu: Regionalne Stowarzyszenie Forum dla Zagłębia, Stowarzyszenia: „Pro Fortalicium” Koło terenowe „Zagłębie Dąbrowskie”, Twórców Kultury Zagłębia Dąbrowskiego, „Aktywne Zagłębie Dąbrowskie”, Związek Zagłę-

5. W działalności instytucji obecne są odwołania do historii regionu, przede wszystkim jego wielokulturowości oraz robotniczego rodowodu. Przykładem jest tu działalność muzeów (wystawy, wydawnictwa): Muzeum w Sosnowcu, Zamek Sielecki Sosnowieckie Centrum Sztuki, Muzeum Żydów Zagłębiowskich w Będzinie, Zamek Będziński – Muzeum, Zamek Gzikowski – Muzeum w Będzinie, Pałac Kultury Zagłębia w Dąbrowie Górniczej, Muzeum „Sztygarka”.
6. Następuje wzrost politycznego znaczenia instytucji religijnych (powstanie w 1992 roku sosnowieckiej diecezji Kościoła katolickiego).
7. Wytworzono nieistniejące dotąd symbole wizualne regionu: herb i flagę Zagłębia, których twórcą (w 2011 roku) był pracownik naukowy jednej ze szkół wyższych działających w regionie. Na rogatkach Sosnowca zamieszczono tablice z symbolami regionu, witające podróżnych wjeżdżających w granice Zagłębia – z początku wyśmiewane, szczególnie przez Ślązaków i uznawane za sztuczne.

Śledząc program działalności wielu organizacji regionalnych, a także władz samorządowych i środowisk naukowych, dochodzimy do potwierdzenia tezy, iż mamy do czynienia ze zjawiskami wyboru i wytwarzania tradycji – poszukiwania tych zjawisk, procesów, faktów i wytworów z przeszłości, które potwierdzałyby słuszność twierdzenia o wyraźnej odrębności kulturowej Zagłębia Dąbrowskiego, jego silnej tożsamości regionalnej, wynikającej z dziejów i tradycji. Procesowi odtwarzania tradycji towarzyszy w Zagłębiu poszukiwanie specyfiki kulturowej regionu, a przede wszystkim jego symboliki. W 2007 roku ukazała się w Sosnowcu publikacja pt. *Symbole Zagłębia*. Zaproszeni autorzy subiektywnie wybrali te elementy kultury regionalnej, które uznają za wyróżnik, symbol Zagłębia. Wśród tych elementów znalazły się krajobrazowe (góra Świętej Doroty koło Będzina), odniesienia w polskiej literaturze, nazwane w publikacji literackimi obrazami (Żeromski, Kaden-Bandrowski, Niemojewski), biografie wybitnych zagłębiowskich naukowców (Ireneusza Opackiego, Gabrieli Porębiny), kariera Jana Kiepurcy, a nawet szkic o sprawozdawcy sportowym Janie Ciszewskim [Kisiel, Majewski, 2007]. Także tu mamy do czynienia z procesem wyboru trady-

---

biowski”, „Sojusz dla Sosnowca”, „Zagłębie – Twoja Przyszłość”, „Teraz Sosnowiec”, „Konstruktywny Sosnowiec”, „Zagłębiacy”, Aktywne Zagłębie Dąbrowskie, „Tu Zagłębie”, Stowarzyszenie „Nowoczesny Sosnowiec, Stowarzyszenie im. Jana Kiepurcy” – informacje pochodzą z oficjalnej strony Sosnowieckiego Centrum Organizacji Pozarządowych.

cji – poszukiwania symboli, które mogą stanowić materiał do wzmocnienia czy zrekonstruowania nieco rozmytej, uśpionej jakby tożsamości regionalnej mieszkańców Zagłębia.

Opisane wyżej inicjatywy i działania podejmowane przez władze i różnorodne organizacje mają spełniać określone zadania i funkcje: wyzwalać i wzmacniać działania wspólnotowe (projekty z zakresu wykorzystania funduszu obywatelskiego, udział w referendach); realizować potrzeby poznawcze mieszkańców, spełniać funkcję edukacyjną w zakresie edukacji regionalnej i wielokulturowej, spełniać także funkcję integracyjną. Za szczególnie istotną, zwłaszcza dla socjalizacji młodego pokolenia, należałoby uznać edukację regionalną z tego względu, że proces szybkich i radykalnych przemian w najważniejszych sferach życia mieszkańców w regionach, których przykładem jest Zagłębie Dąbrowskie, a także proces swoistej rekonstrukcji, odtwarzania tożsamości regionalnej, któremu towarzyszy proces wyboru, a nawet wytwarzania tradycji, staje się dla tej formy edukacji niemałym wyzwaniem. Czy edukacja ta, w myśl jej definicji, miałaby wyposażać w wiedzę, zapoznawać, uwrażliwiać, wspierać, wzmacniać i chronić świat wartości rdzennych, wdrażać do kultuwowania, podejmowania celowych działań na rzecz postaw umiłowania, przywiązania, świadomego kształtowania więzi z „ojczyzną prywatną”, ze światem pierwotnego zakorzenienia? [Nikitorowicz, 2009: 218]. W przypadku dylematów takich, jak zagłębiowskie, kiedy ojczyzna prywatna znajduje się w procesie rekonstrukcji, miałaby edukacja regionalna elastycznie dostosować się do nich? Może poczekać, aż proces ten dobiegnie do jakiegoś końca? Dokonać wyboru tych treści, które określą specyfikę tradycji i jednocześnie współczesności regionu? Na te pytania odpowiedzą znawcy problematyki edukacji regionalnej, choć być może nie znajdziemy na nie zadowalającej odpowiedzi. Pojawiają się jednak próby podpowiedzi, jak naszkicowany dylemat rozwiązać. Jedną z nich jest inicjatywa podjęta przez Instytut Badań Regionalnych przy Bibliotece Śląskiej opracowania, pod względem naukowym i dydaktycznym, podręcznika do edukacji regionalnej dla całego województwa śląskiego. Podręcznik ten ma zawierać treści wspólne dla całego województwa i osobne moduły dla każdego subregionu – Górnego Śląska, Podbeskidzia, Śląska Cieszyńskiego, Zagłębia Dąbrowskiego, ziemi zawierciańskiej, ziemi częstochowskiej i jaworznicko-chrzanowskiej. Podręcznik ma się ukazać lada chwila, ale już wokół niego toczą się spory. Mając do czynienia z tak zróżnicowanym i podlegającym procesom dynamicznych przemian organizmem admi-

nistracyjnym jak województwo śląskie, wszelkie inicjatywy zmierzające do uporządkowania relacji pomiędzy jego częściami i poszukiwania specyfiki tych części zawsze budzi spory, rodzi kontrowersje i wątpliwości. To kolejny, może najważniejszy, rys specyfiki regionalnej tej części naszego kraju. Jednak procesu rekonstrukcji, wzmacniania, a często intencjonalnego kreowania, choćby za pomocą wynajdywania tradycji, tożsamości regionalnej tych subregionów nie da się zatrzymać. Czy taki środek jak wytwarzanie i wybieranie tradycji uświęca cel tych zabiegów? Nie znajdziemy jednoznacznej odpowiedzi także na to pytanie, a ponadto zagadnienie to zasługuje na szersze opracowanie i odrębne badania empiryczne.

BIBLIOGRAFIA

- Bielecki P., (2011), *Zachowania wyborcze mieszkańców Zagłębia i Górnego Śląska*, (w:) M. Kaczmarczyk W. Wojtasik (red.), *Zagłębie Dąbrowskie. Tożsamość, samorządność, polityka*, Sosnowiec
- Bukowska-Floreńska I., (1987), *Spoleczno-kulturowe funkcje tradycji w społecznościach industrialnych Górnego Śląska*, Katowice
- Cymborski B., (2009), „Nowy regionalizm” jako wymyślanie tradycji politycznej. Próba krytycznej oceny zjawiska, (w:) D. Rancew-Sikora, G. Woroniecka, C. Obracht-Prondzyński (red.), *Kreacje i nostalgia. Antropologiczne spojrzenie na tradycje w nowoczesnych kontekstach*, Warszawa.
- Dyczewski L., (1999), *Elementy znaczące tożsamości kulturowej regionu środkowo-wschodniej polski*, „Studia Etnologiczne i Antropologiczne” t. 11, I. Bukowska-Floreńska (red.), *Kultury regionalne i pogranicza kultur a świadomość etniczna*
- Hobsbawm E., (2008), *Wprowadzenie. Wynajdywanie tradycji*, (w:) E. Hobsbawm, T. Ranger (red.), *Tradycja wynaleziona*, Kraków
- Kisiel M., Majewski B., (red.), (2007), *Symbole Zagłębia*, Sosnowiec
- Kondracki J., (1991), *Zagłębie Dąbrowskie. Co to takiego?*, „Ekspres Sosnowiecki”, 5 grudnia
- Nikitorowicz J., (1995), *Pogranicze. Tożsamość. Edukacja międzykulturowa*, Białystok
- Nikitorowicz J., (2009), *Edukacja regionalna i międzykulturowa*, Warszawa
- Odoj G., (1998), *Przejawy kultury czasu wolnego w codzienności śląskich rodzin robotniczych*, w: L. Dyczewski, Wadowski D. (red.), *Kultura dnia codziennego i świątecznego w rodzinie*, Lublin
- Szczepański M. S., (1999), *Tożsamość regionalna – w kręgu pojęć podstawowych*, (w:) A. Matczak (red.), *Badania nad tożsamością regionalną. Stan i potrzeby*, Łódź – Ciechanów
- Świątkiewicz W., (1991), *Orientacja „na zewnątrz” i „do wewnątrz” a tożsamość społeczności lokalnej*, (w:) W. Świątkiewicz, J. Wódz (red.), *Tożsamość kulturowa mieszkańców starych dzielnic miast Górnego Śląska*, Wrocław
- Tkocz M., (2010), *Przemysł miast zagłębiowskich w XXI wieku*, „Nowe Zagłębie”, nr 1
- Wódz K., Wódz J., (2009), *Jaka tożsamość?*, „Nowe Zagłębie”, nr 1

- Wódz J., (1991), *Zagadnienie tożsamości w perspektywie socjologicznych badań nad regionem*, (w:) W. Świątkiewicz, J. Wódz (red.), *Tożsamość kulturowa mieszkańców starych dzielnic miast Górnego Śląska*, Wrocław
- Wódz K., Wódz J., (2001), *Ewolucja elementów tak zwanej tożsamości zagłębiowskiej w dobie restrukturalizacji gospodarczej regionu w końcu lat dziewięćdziesiątych. Szkic socjologiczny*, (w:) M. Barański (red.), *Zagłębie Dąbrowskie w poszukiwaniu tożsamości regionalnej*, Katowice

SUMMARY

Regional education and transformation of industrial communities – creation of tradition as an educational challenge – on the example of the Dąbrowa Basin (Zagłębie Dąbrowskie)

Many regions of Europe are witnessing the reconstruction of regional identity, especially in places where radical social, cultural and economic changes occur. Economic restructuring is a factor of particular importance – it has always affected the stability of units such as a region, town and sometimes even a country. In Poland, this is well visible in the Silesian Voivodship, including in one of its sub-regions, the Dąbrowa Basin, presented in the paper. This young region, created as a result of 19-century pan-European industrialization, is inhabited mainly by descendants of immigrants from rural and small-town areas of Lesser Poland (Małopolska). Attempts have begun in many local groups and circles to strengthen the region's identity – a process often accompanied by the creation of this identity and by inventing and hand-picking passages of the region's history that serve this purpose. This poses a significant challenge for regional education where a serious dilemma appears: how to tackle invented tradition, how to evaluate it and what functions to assign to it.

KEYWORDS: post-industrial region, regional identity, invented tradition, regional education.